NAMANGAN VILOYATI JOY NOMLARI TOPONIMIKASI

Hursanaliyev Nodirbek Raxmatali o'g'li

Namangan viloyat tarixi va madaniyati davlat muzeyi ilmiy xodimi

nodirbekhursanaliyev@gmail.com. Tel: 93-211-60-77

Annotatsiya: Ushbu maqolada Namangan viloyati va uning tarkibiga kiruvchi shahar, qishloq, suv havzalar nomlari va boshqa toponimlar yuzasidan ma'lumotlar berilgan. Bundan tashqari bu joy nomlarining kelib chiqish tarixi va o'ziga hos qiziqarli tavsifi keltirib o'tilgan.

Аннотация: В статье даны сведения о Намангане, названиях его сел, водоёмов и других топонимов. Кроме того, приводится история происхождения этих топонимов и их интересные описания.

Abstract: This article provides information about Namangan and the names of its villages, reservoirs, and other toponyms. In addition, the history of the origin of these place names and their interesting descriptions are given.

Kalit so'zlar: Kent, joyitag, G'aznai Namangon, "Alami".

Ключевые слова: Кент, Джойтаг, Газнаи Намангон, «Алами».

Key words: Kent, Joytag, Ghaznai Namangon, "Alami".

Toponimika – bu joy nomlari (toponimlar) o'rganadigan fan bo'lib, geografik joylarning nomlari orqali insoniyat tarixi, madaniyati, tillari va migratsiyalarini o'rganishga imkon beradi. Toponimlar faqat joylashuvni belgilab, qolmasdan balki o'sha hududning tabiiy sharoitlari, iqtisodiy hayoti, etnik tarkibi va tarixiy voqealari haqida chuqur ma'lumot beradi. O'zbekistonning sharqiy qismida joylashgan Namangan viloyati – Farg'ona vodiysining shimoli-g'arbiy qismida, Qurama va Chatqol tog'larining etagida joylashgan boy tarixga ega mintaqa. Viloyat maydoni 7,9 ming kv.km, aholisi 2,7 milliondan ortiq bo'lib, u o'zbek, tojik, qirg'iz va boshqa millatlarning yashash joyi hisoblanadi.

Namangan viloyati joy nomlarining etimologiyasi qadimiy davrlarga borib taqaladi. Bu hudud Sog'd davlati, Kushonlar imperiyasi, Qoraxoniylar, Temuriylar va Qo'qon xonligi davrlarida muhim markaz bo'lgan. Joy nomlari asosan so'g'd, fors, arab, turk va mo'g'ul tillarining ta'sirida shakllangan. Masalan, "Kent" yoki "Kat" qo'shimchalari qishloq yoki shaharni bildiradi, "Qo'rg'on" esa qal'a ma'nosini beradi. Viloyatning toponimikasi uning ko'p millatli va ko'p tilli xususiyatini aks ettiradi. Masalan, Pop tumanidagi Chodak qishlog'i tojikcha "Joyitag"dan kelib chiqqan bo'lsa, Yangiqo'rg'on "Yangi qo'rg'on" ma'nosida turkcha. Bu nomlar orqali biz Farg'ona vodiysining qadimiy aholisi o'tish yo'llari va savdo markazlari haqida ko'p narsa bilib olamiz. Namangan viloyatining joy nomlari qadimiy davrlarda shakllangan. Arxeologik topilmalar shuni ko'rsatadiki, bu hudud miloddan avvalgi III-II asrlarda Kushonlar imperiyasi tarkibida bo'lgan. "Hudud ul-olam" asarida Farg'ona vodiysi 40 dan ortiq shahar bilan tasvirlangan, ulardan Namanganga yaqin Axsi (Akhsikat) asosiy markaz sifatida tilga olingan. Arab sayyohi Muqaddasiy (X asr) bu yerning kumush va oltin konlari, tog' etaklaridagi shaharlari haqida yozgan. Mo'g'ullar bosqini ko'plab shaharlarni vayron qilgan, ammo Temuriylar davrida qayta tiklangan. XVII asrda Namangan shahri Axsining zilzila natijasida aholi ko'chishi bilan rivojlangan. Qo'qon xonligi davrida viloyat savdo va hunarmandchilik markazi bo'lgan. Rus imperiyasi bosqinidan keyin nomlar ruscha transkripsiyaga o'tgan, ammo asl shakllari saqlangan. Sovet davrida ba'zi nomlar o'zgartirilgan, mustaqillikdan keyin esa milliy nomlar tiklangan. Hududda geografik omillar sababli yuzaga kelgan nomlarga tog'lardan Qurama va Chotqol, daryolardan Sirdaryo va Namangansoy, etnik va urug' omillari natijasida Qipchoq va Qayrog'ochovul nomlarini misol qilib ola olamiz. Keyingi tatqiqotlarda bunday nomlarning tarixi haqida Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'otit-turk" nomli asari katta ahamiyatga ega hisoblanadi. Suyun Qorayevning "Toponimika" kitobida esa "chek" tizimi Farg'ona nomlariga ta'sir qilgani ta'kidlangan.

Namangan shahrining etimologiyasi eng ko'p bahsli mavzulardan biridir. Fors tilida "namak kan" (tuz koni) ma'nosida talqin etiladi, chunki shahar yaqinida tuz

ko'li bo'lgan va bu yerda Abdullaxon II tomonidan suv omborlari qazilgan. Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma"sida shahar "G'aznai Namangon" deb atalgan, bu "Namangonning faxriy joyi" ma'nosini beradi. Boshqa talqinlar: "Novmakon" (yangi joy), "Namoyon" (ko'zga ko'rinadigan), "Navmangan" (daryo bo'yidagi yangi saroy). Yana bir qator olimlar, xususan A. Muhammadjonov va X. Hasanovlar ham bu hususida ko’plab fikrlar bergan.

1941-yilda Namangan shahri viloyat poytaxtiga aylangan. Keyinchalik ba’zi nomlar atrofdagi qishloqlarga yoyilgan. Namangan viloyatida 11 ta tuman bor: Kosonsoy, Mingbuloq, Namangan, Norin, Pop, To'raqo'rg'on, Uychi, Uchqo'rg'on, Chortoq, Chust, Yangiqo'rg'on. Har birining etimologiyasi o'ziga xos.

Pop tumani viloyatning eng katta tumani (maydoni 43,8%). Nomining ilk shakli "Bob" bo'lib, arabcha "Darvoza" ma'nosini beradi, chunki Sirdaryo kechish joyi bo'lgan. Boburning "Boburnoma"sida "Pop" shakli uchraydi, Lur'e tadqiqotida "Daryo kechuvi" deb izohlangan. Tuman qadimiy Bob shahri joyida joylashgan, IX-XII asrlarda muhim markaz bo'lgan. Bu tumanda Munchoqtepa deb ataladigan mashhur qamish tobutlar topilgan shahar qabristoni joylashgan. Tumandagi mashhur qishloqlardan biri Chodakdir. Qamchiq dovoniga yaqin bo’lgani uchun ham uni "Joyitag" nomidan paydo bo’lganligi haqida ma’lumotlar bor. Aholisining asosini tojiklar tashkil qiladi.

Chust nomi "Chust" (tez, shiddatli) so'zidan, yoki "Chashma usti" (buloq usti) deb talqin etiladi. Tuman 1931-yilda ajralgan, aholisi 300 mingdan ortiq. Chust pichoqlari bilan mashhur, bu nom pichoq ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lishi mumkin, chunki “Tez kesuvchi” degan ma'nosi ham bor.

Qishloqlardan Olmos, Karkidon, Varzikni misol qilib ko’rsata olamiz. Olmos so’zi Ololmas manosini beradi. bu nom suv to’g’oniga ishora sifatida ko’rsatilgan. Bu yerning aholisi o’zining sermahsul dehqonchiligi hamda mehnatsevarligi bilan mashhur. Karnon esa "Kar" (shahar, uy) "Non" (non)dan, yoki "qo'rg'on" ma'nosida.

Chortoq nomi forscha "Chor toq"1 (to'rt tepalik)dan kelib chiqqan, chunki tuman atrofida to'rt tepalik bor. Manbalardan Chortoq 1976-yilda shahar maqomi olganligini bilishimiz mumkin. Tuman issiq buloqlar va tabiiy resurslari bilan mashhur.

Uchqo'rg'on, Yangiqo'rg'on Kosonsoyning ham o'ziga hos bo'lgan joy nomlari mavjud. "Uch qo'rg'on" (uch qal'a) ma'nosida, chunki hududda uchta qadimiy qal'a bo'lgan. Tuman 1974-yilda tashkil etilgan, aholisi 200 mingga yaqin. uning nomi turkcha, mudofaa inshootlariga ishora qiladi. "Yangi qo'rg'on" (yangi qal'a) ma'nosida, shimoliy o'zbek shevalarida "yangi qishloq" shakli uchraydi. Tuman go'zal bog'lari va subtropik iqlimi bilan mashhur, faxr bilan aytganda, Namanganning mashhur olmasini yetishtiradi. Tumanning eng mashhur qishloqlaridan biri Nanaydir. Bu joy yozning issiq kunlarida haqiqiy manzara kasb etadi. Kushonlar imperiyasidan kelib chiqqan, "Kason" (odamlar) + "soy" (daryo). Kosonsoyning nomini o'zidan bilib olsa ham bo'ladi. "Ming buloq" (ming buloq), tabiiy suv manbalariga ishora qiladi. Norin daryo nomi bilan bog'liq. U yerda arxeologik manzilgohlar ko'plab topiladi.

Qishloq nomlarining etimologiyasi bir biridan qiziqarlidir. Ularning kelib chiqishi va nomlanishi har vaqt tarix bilan bog'liq emas. Namangan viloyatida yuzga yaqin qishloq fuqarolari yig'ini bor, ularning aksariyati etnik va geografik asosda nomlangan. Quyida asosiy misollarni aytib o'tishimiz mumkin. Axsi – qadimiy shahar, nomi arabcha "akhs" (savdo, almashinuv) "kent" (shahar)dan, "savdo shahri" ma'nosida. Miloddan avvalgi III asrda asos solingan, IX-X asrlarda poytaxt bo'lgan. Chingizxon bosqinidan keyin vayron bo'lgan, ammo Amir Temur davrida qayta qurilgan. Yaqin qishloqlardan Chek, Odamtepa Kosonsoyda joylashgan. G'ova (G'avo): Forscha "g'ov" (qishloq)dan, I-IV asrlarda qadimiy aholi punkti. Sang: "Tosh" ma'nosida, qattiq tuproq yoki qabrlar haqidagi afsonalarga asoslangan Pop tumanida joylashgan. Alami: Mingbuloq tumanida joylashgan. "Alami"

1 Qorayev S. "Geografik nomlar ma'nosi". Toshkent, O'zbekiston nashriyoti 1978-yil 150- b.

(olimlar) yoki qadimiy qabila nomidan kelib chiqqan. Beshserka: "Besh serka" (besh chiziq), daryo bo'ylari shakliga ishora. Dovduq: "Dovduq" (teshik), suv oqimi teshiklaridan. Momoxon: "Momo xon" (boboning xoni), xon saroyi yaqinida.

Boshqa qishloqlar: Zuvutqand (zuvut qand, shirin joy), Ariqbo'yi (ariq bo'yi), Dam (to'g'on), Hisorak (kichik hisor), Chindovul (chindovul, o'tloq), Yorqishloq (yorqin qishloq), Kaklikqo'rg'on (kaklik qo'rg'on), Kamon (qamish o'sadigan), Og'asaroy (og'a saroyi), Qayirma (qayirma, bo'linish), Rezaksoy (rezak soy), Sariqamish (sariq qamish), Tepaqo'rg'on (tepa qo'rg'on), To'da (to'da, dumaloq joy), Xonobod (xon bog'i), Xo'jaobod (xo'ja obi), Chinor (chinor daraxti), Yangiyer (yangi yer), Chig'anoq (kichik chigan), Guldirov (gul dirov, gul daraxti), Oyqiron (oy qironi), Oqterak (oq terak), Nanay (nanay, bolalar o'yin joyi), Iskovot (iskovot, suv chiqadigan), Qizilyozi (qizil o'zi, qizil daraxt), Qoramurt (qora murt, qora meva), Bekobod (bek obi), Zarkent (zar kent, oltin shahar), Poromon (poro mon, katta joy), Ko'kyol (ko'k ko'l), Dehqonobod (dehqon obi), Nov (yangi), O'ng'or (o'ng'or tog'), Rovot (rovot, tinch joy), Govazon (gov azon, sigir boqadigan), Sangiston (sangiston, toshli joy), Dumar (dumar, dumaloq), Norinkapa (norin kapa, yangi darvoza), Baliqchi (baliqchi, baliq ovlash joyi), Katta O'lmas (katta olmos), Marg'izor (marg' izor, o'tloq), Cho'ja (cho'ja, kichik xo'ja), Polvonko'l (polvon ko'l), So'zoqovul (so'zoq ovul), Tikkaariq (tikka ariq), Jomashuy (jomashuy, yig'ilish joyi), Gurtepa (gur tepa), Mazgil (mazgil, o'tkazish joyi), Qorashahar (qora shahar), Alami (olimlar joyi), Beshserka (besh serka), Dovduq (teshik), Momoxon (momo xon), Tegirmon (tegirmon, suv tegirmoni), Uyirchi Damkoi (uyirchi to'g'oni), Qozoqovul (qozoq ovuli), Qayrag'ochovul (qayrag'och ovuli), Qolgandaryo (qolgan daryo), Mulkobod (mulk obi), To'raqo'rg'on (to'ra qo'rg'on), Shahand (shahand, shahar yaqini), Temirqishloq (temir qishloq), Axsi (savdo shahri), Bekobod (bek obi), Bordim ko'l (bordim ko'l), Buramatut (burama tut), Yortepa (yort tepa), Langarbobo (langar bobo), Naymancha (nayman cha). Bu qishloq nomlari orqali qabila (Nayman, Qangli), tabiat (Chinor, Sariqamish), kasb (Baliqchi, Tegirmon) va

tarixiy shaxslar (Xo'jaobod) ta'sirini ko'rish mumkin. Masalan, Qangli qabilasi nomlari (Qashqalar, Yettiqashqa) Dashti Qipchoqdan migratsiyani ko'rsatadi.

Namangan viloyati joy nomlari etimologiyasi uning boy tarixi va madaniy xilma-xilligini ko'rsatadi. Qadimiy so'g'd va fors ta'siridan tortib, turk va mo'g'ul qabilalarining migratsiyasigacha, har bir toponim ikki va undan ortiq atalishi mumkin. Bu esa malum bir davr bilan bog'liq bo'ladi. Masalan, Namangan "Tuz koni"dan "Mashhur shahar"gacha o'zgargan. Toponimlar milliy o'ziga xoslikni saqlashda muhim, ularni o'rganish orqali biz o'z ildizlarimizni tushunamiz. Kelajakda qo'shimcha arxeologik tadqiqotlar bu sohani boyitadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mamatqulov, M. Farg‘ona vodiysi toponimlari: kelib chiqishi va ma’nosi. – Farg‘ona: Farg‘ona nashriyoti, 2007.
2. Jo‘raboyev, H. Namangan viloyati toponimiyasi va etnotoponimlari. – Namangan: NamDU nashriyoti, 2010.
3. Rasulov, N. O‘zbekiston geografik nomlarining lug‘ati. – Toshkent: Fan, 1999.
4. Qayumov, A. Namangan viloyati: tabiati, aholisi va joy nomlari. – Namangan: NamDU, 2008.
5. Eshonov, S. Namangan viloyatining tarixiy geografiyasi. – Namangan: Namangan davlat universiteti, 2016.
6. Karimov, M. Namangan viloyati tumanlarining tarixiy nomlari. – Namangan: Namangan viloyat bosmaxonasi, 2013.
7. Matyoqubov, T. Namangan viloyatidagi qadimiy joy nomlarining tarixiy tahlili. – Namangan: NamDU ilmiy to‘plami, 2020.